

JULIA V. ZAPARIJ (SZERK.): KONSZTYTUCIONALIZM
V SZOVREMENNOJ MIROVOJ I ROSSZIJSZKOJ ISZTORIJI. VTORIJE
JELCINSZKIJE CSTYENYIJA (JEKATYERINBURG: URALSZKIJ
FEGYERALNIJ UNYIVERSZITYET – FOND JELCINA 2014) 161.

1. A tanulmánykötet jellegű könyv a 2013-ban megtartott nemzetközi tudományos konferencia előadásait tartalmazza. A rendezvény és a kötet kiadásának apropóját az 1993 decemberében elfogadott és most is hatályos oroszországi alkotmány huszadik születésnapja szolgáltatta. Ezt a jogi dokumentumot a szakirodalom néha jelicini alkotmánynak is nevezi, mivel Borisz Jelcin államfő hivatali idejében készült.¹ Elsődlegesen azonban nem kaphatja ezt a jelzőt az 1993. évi alkotmány; sokkal fontosabb ugyanis az, hogy ennek az alkotmánynak az elfogadásával zárult le az 1991-ben függetlenné vált Oroszországi Föderáció egyik legnagyobb közjogi válsága – az 1993 kora ősszel egészen a fegyveres összecsapásig fajuló szembenállás az első demokratikus legitimitációjú orosz elnök és parlament között.

Ez a konfliktus az államfő győzelmével és a törvényhozás feloszlásával zárult le. Ebben valószínűleg meghatározó szerepe volt annak, hogy a hadügyminiszter alárendeltségében működő egységek kiálltak az elnök mellett, illetve a meghatározó külföldi nagyhatalmak is elfogadták ezt a végkimenetelt, függetlenül annak jogi megítélésétől. Az október eleji események ugyan eldöntötték a hatalom kérdését, de még mindig hátra volt az új alkotmány elfogadásának a kérdése. Ez azért volt problematikus, mert 1993 őszén Oroszországban nem működött a lakosság által elfogadott olyan parlament, amely képes lett volna elfogadni az ország új alaptörvényét. Az elnök azért úgy döntött, hogy népszavazásra bocsátja az új alkotmány szövegét.

¹ E dokumentum megszületéséről lásd HALÁSZ Iván: „Az új oroszországi föderalizmus: Régiók és a központ viszonya az 1993. december 12-i alkotmányban” *Jogtudományi Közöny* 1996/12. 519–530.

A lakosság végül jóváhagyta az államfőhöz közeli szakértők által kidolgozott alkotmányt, amely ugyan látszólag, illetve formálisan a félprezidenciaális modell jegyeit viseli magán, de az oroszországi politikai és mentális kontextusban inkább szuperprezidenciaális alkotmányként viselkedik.²

2. Borisz Jelcinnél tudni kell, hogy a politikai karrierje az 1970-es években éppen Kelet-Oroszországban és Urál-vidéken ívelt felfelé. Itt szerezte meg az első komolyabb tapasztalatait és a politikában oly szükséges kapcsolatokat, illetve itt tett szert némi ismertség is. Ez a vidék akkor is fontos bázisául szolgált, amikor már az országos szinten folytatta a politikai küzdelmeit – igaz, akkor már nem mint a helyi kommunista funkcionárius, hanem a radikális demokrata erők egyik frontembereként. Erre az 1980-as és 1990-es évek fordulóján került sor. A 2000-ben először a hatalomból, majd 2007-ben az élők sorából is eltávozott Jelcin – egyébként sokak által vitatott és az oroszországi lakosság által nagyon ambivalensen kezelt – emléket valószínűleg ezért éppen itt őrzik meg és ápolják valamivel intenzívebben, mint másutt a nagy Oroszországban.

A kultuszápolás egyik legfőbb intézményi kerete a konferenciát szervező Jelcin Alap és az azzal együttműködő Uráli Szövetségi Egyetem, amely a kötet alapjául szolgáló konferenciát is szervezte. Az említett konferenciának sokatmondó címe volt: Második jelicini felolvasások. Ez azt jelenti, hogy a rendezvény nem volt előzmények nélküli – az első felolvasásokra már 2012 tavaszán került sor. Ezt a kontextust azért kellett ennyire kiemelni, mert mindez természetesen hatással volt a most ismertetett kötet tartalmára és az egyes tanulmányok jellegére. Ugyanakkor ki kell hangsúlyozni, hogy itt nem egyszerűen egy, a jelicini örökséget kritikátlanul kezelő munkáról van szó, akkor is, ha a tanulmányok többsége inkább a pozitívumokat igyekezett meglátni a Borisz Jelcin alkotmányos örökségében.

3. Lehetetlen egy rövid recenzióban ismertetni mindegyik publikált előadás és hozzászólás tartalmát. A kötet ugyanis a viszonylag rövid terjedelme ellenére összesen huszonöt fejezetet és az összeállító előszavát tartalmazza. Sőt, külön kell megemlíteni azokat a hivatalos és néha protokoll jellegű, néha nagyon is érdekes üdvözlő hozzászólásokat, illetve kommentárokat, amelyeket a szerkesztők a kötet elejére tettek. Az üdvözlők között megtalálható ugyanis a jelicini éra egyik fontos tisztviselője, az elnöki adminisztráció egyik államtitkára, Gennagyij Eduardovics Burbulisz, aki nyilván sok érdekes dologra emlékezhet, illetve üdvözlését fejezte ki az orosz alkotmánybíróság egyik tagja is (Gadisz Abdullajevics Gadzsijev). Az üdvözlők között megtalálhatók a rendezvényt szervező uráli egyetemek rektorai, illetve a Jelcin Alap vezetői is. Ebben a részben a legkritikusabb hozzászólás a nemzetközi energetikai kérdésekkel és az orosz, illetve euro-ázsiai kutatásokkal foglalkozó Ariel Cohen tollából származik. Cohen ugyanis a jelicini alkotmányt és az abból felépülő rezsimit ugyan már nem tekintette tekintélyelvűnek, de még demokratikusnak sem. Inkább a hibrid és többközpontú hatalmi modellről értekezett, amely főként alatta tudott még működni. A szerző elutasította azt a nézetet, hogy az orosz

² Az oroszországi alkotmányos fejlődésről az elmúlt másfél évtizedben lásd SZENTE Zoltán: *Az európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet 1945–2005* (Budapest: Osiris 2006) 449–458.

alkotmány a franciára hasonlít, ugyanakkor nem fogadja el azt a determinista véleményt sem, miszerint az oroszországi politikai rendszer bele lenne kódolva a lakosság autoriter DNS-ébe. A szerző csak akkor látja megvalósíthatónak az autoritarizmus evolúcióját, ha külső (egyébként inkább negatív) impulzusok (azaz kudarcok) érik. Ugyanakkor a jelicini alkotmányt jó alapnak tartja a rendszer reformok útján történő megváltoztatására.³

Miután az alapvetően orosz nyelvű kötet szerzői között megtalálható négy külföldi jogász is, néhány tanulmány angolul jelent itt meg. Az olasz és osztrák előadó mellett két magyar jogász (Fekete Balázs és Gárdos-Orosz Fruzsina) is részt vett a konferencián, és emiatt a kötet szerzői között is szerepelnek. Úgy néz ki, hogy a helyi szerzőknél nagyobb teret is kaptak – hiszen a kötet három leghosszabb írása a külföldi vendégek nevéhez kötődik, akkor is, ha a hozzászólásaik nem foglalkoznak, vagy csak nagyon áttételesen az 1993. évi orosz alkotmány problematikájával. Fekete Balázs tanulmánya a közép-európai konstitucionalizmusra fókuszált és azon belül is a nemzeti érzések szerepére. Gárdos-Orosz Fruzsina írása az egyének és az alkotmányos kérdések elbírálásával foglalkozik. Az osztrák Christoph Grabenwarter előadása pedig a hatalommegosztással és az alkotmánybíráskodás függetlenségével foglalkozott. Az egyetlen külföldi hozzászólás, amely megpróbált reflektálni a hatályos orosz alkotmányra az olasz vendég, Paolo Calzinié volt, aki a jelicini alkotmány perspektíváival igyekezett foglalkozni.

A kötet tartalmaz két olyan orosz szerzős írást is, amely a külföldi országokkal (is) foglalkozik. O. I. Szagyijarova tanulmánya a hatályos cseh alkotmány értelmezésével foglalkozik, különösen a cseh szakértők írásainak kontextusában. I. N. Radun rövid cikke ennél kissé problematikusabb és ezért izgalmasabb témát jár körül: nevezetesen összehasonlítja az 1993. évi orosz és 1996. évi ukrán alkotmányok születésének a körülményeit. Az ukrán alkotmányozásnál kiemeli annak konszenzusosabb és azért békésebb jellegét.

A helyi orosz előadók többsége a jekatyerinburgi és más uráli oktatási és kutatási intézményekből érkezett. A felsőoktatási intézményeken kívül a középiskolák oktatói is helyet kaptak az előadók között. A kötetben még doktoranduszok, mesterszakos hallgatók és diákok is publikáltak. Miután itt nem lehetséges mindegyik tanulmány elemzésével foglalkozni, a jelen recenzió inkább néhány érdekes témára, illetve eszmefuttatásra és következtetésre fog koncentrálni.

4. Nem vitás, hogy az előadók többsége pozitívan viszonyult az 1993. évi alkotmányhoz, amely számos módosítás után most is hatályos. Volt, aki megpróbálta összevetni az alkotmány 2000 előtti és utáni állapotát, de a szerzők általában kerültek a jelicini és putyini éra közvetlen összehasonlítását. A legérdekesebb írások ezért az oroszországi föderalizmus metamorfózisai, továbbá az orosz alkotmány és a nemzetközi jog kapcsolatával, a külföldi jogra, illetve megoldásokra való hivatkozással az orosz és más posztszovjet alkotmánybíráskodás gyakorlatában, illetve az orosz alkotmány oktatásával foglalkoznak.

³ A jelenlegi oroszországi rendszer néhány működési sajátosságához lásd Sz. Bíró Zoltán: „Választási csalásokkal korlátozott demokrácia” 2000: *Irodalmi és Társadalmi Havi Lap* 2012/4. 16–18.

A föderalizmussal foglalkozó írásokat két részre lehet osztani – az általános összefüggésekkel foglalkozó cikkekre (A. V. Blescsik), illetve az 1993 utáni oroszországi föderalizmusra részben vagy egészben koncentráló tanulmányokra (N. A. Filippova, V. A. Maszpanyina és részben Sz. V. Moskin). Majdnem mindegyik között írás konstatálja, hogy Oroszországban fokozatosan erősödnek a centralista tendenciák és emiatt gyengül a föderalizmus. Annak problémáit ezen kívül a szerzők a még mindig létező aszimmetrikus jellegében, illetve a törvényhozás második kamarájaként működő Szövetségi Tanács változó szerkezetében látják.⁴

A Szövetségi Tanács összetétele valóban izgalmas kérdés. Eleve jelzésértékű, hogy a feltöltésének a módja 1993 és 2013 között legalább háromszor markánsan megváltozott. Filippova docens asszony tanulmánya, amely egyébként a kötet egyik leghosszabb orosz szerzős írása, például összesen négy szakaszt látta a Szövetségi Tanács fejlődésében. Az első az 1993 és 1995 közötti szakasz, amelyben a választások voltak meghatározóak, azután következett az 1995 és 2000 közötti időszak, amelyben inkább a jelenlét számított. Ezt követte már a Vlagyimir Putyin első és második elnöki ciklusához igazodó 2000 és 2013 közötti szakasz, amelyet az idézett szerző delegatív modellként írt le. Az aktuális szakasz 2013-ban kezdődött – ebben szerinte a delegatív modell keveredik a választási elemekkel.

Az orosz állam működése szempontjából érdekesek még azok az írások, amelyek az egyes kelet-oroszországi és uráli régiók 1985 utáni fejlődésével foglalkoznak. A. D. Kirillov terjedelmes cikke a több megyét magában foglaló Uráli Köztársaság létrehozásának kísérletével foglalkozik, amelyre az 1993-as közjogi válság idején került sor. A szerző ezt a próbálkozást egyenes kapcsolatba hozza az akkori alkotmányos válsággal. A másik regionális vonatkozású írás – szerzője M. Sz. Kircsikov – ennél jóval kevésbé ambiciózus, csupán az a célja, hogy bemutassa hogyan próbálnak szverdlovszki megye ifjúságát felvilágosítani a törvényhozó-képviselői szervek működéséről.

Néhány tanulmány foglalkozik még az oroszországi parlamenti szervek belső fejlődésével (J. D. Kocsnyeva és Sz. V. Moskin). A magyar olvasó szempontjából hasznosnak tűnik azon összeállítás, amelyet M. A. Szimonov készített el, és amely a gorbacsovi peresztrojka alkotmánytervezeteivel foglalkozik. Sajnálatos azonban, hogy ez a fejezet csupán három oldalból áll.

5. Végül, de nem utolsó sorban érdemes még kitérni azokra a tanulmányokra, amelyek az orosz nemzeti alkotmányvédő jogi fórumok és a nemzetközi, illetve inkább európai emberjogi bíróságok kapcsolatával foglalkoznak. Sz. V. Asztratova írása elemzi, hogyan hatott eddig az Emberi Jogok Európai Bíróságának az ítélete az oroszországi Alkotmánybíróság működésére. Bár a szerző szerint az utóbbi érvelése néha igyekszik figyelembe venni a strasbourgi bíróság ítéleteit, de ettől függetlenül előfordult, hogy a két bírói fórum egymásnak teljesen ellentmondó döntéseket hozott. Ilyen volt például a K. A. Markin közlegény ügye. A szerző idézi az orosz Alkotmánybíróság elnökét is, aki szerint jó lenne kialakítani a kölcsönhatáso-

⁴ Az orosz közigazgatás fejlődéséről lásd RIXER Ádám: „A helyi igazgatás egyes kérdései Oroszországban” *De iurisprudentia et iure publico* 2011/3. 1–31.

kat jobban szolgáló mechanizmusokat. Az is érdekes, hogy a tanulmány szerint az orosz Alkotmánybíróság még 2000-ben olyan határozatot hozott, amely értelmében abban az esetben, ha az emberi jogok területén az orosz alkotmány a magasabb szintet képviseli, akkor annak kellene elsőbbséget élveznie a nemzetközi jogi aktusokkal szemben, illetve fordítva: ha azok jelentik a jogvédelem magasabb szintjét, akkor övéké legyen az elsőbbség.

A jogi komparatiztika szempontjából különösen izgalmas M. L. Belih docens asszony cikke, amely azzal foglalkozik, hogyan dolgozza fel az orosz Alkotmánybíróság más államok jogát, illetve más hasonló bírói fórumok gyakorlatát. Rögton az elején leszögezi, hogy az orosz Alkotmánybíróság csak ritkán hivatkozik a külföldi államok példájára és jogára, de kivételek azért néha akadnak. Ezek közül a legfontosabbakat a szerző fel is sorolja. A külföldi példákra való hivatkozások gyakrabban a különvéleményekben fordulnak elő, mint magukban a határozatokban. A cikk szerzője az orosz eseten kívül megvizsgálja még az örmény modellt is. Az örmény alkotmánybírák ugyanis az egyes határozataikban az orosz kollégáik döntéseire és érveire is szoktak hivatkozni. Néha azonban a svájci központi bíróságok ítélezése sem kerüli el a figyelmüket és még gyakrabban veszik figyelembe a német és más nyugat-, illetve közép-európai államok bíróságainak a döntéseit is.

6. A most bemutatott tanulmánykötet magán viseli ennek a műfajnak legtöbb előnyét és hátrányát. A szerzők sok témába kezdenek bele, de elemzésük sokszor felszínes marad, ami valószínűleg a terjedelmi korlátokkal is összefügghetett. A tematikája roppant heterogén és többször túlmegy a szűken vett alkotmányjogi (sőt néha a jogi) kereteken is. A külföldi olvasó számára ugyanakkor több érdekes információt tartalmaz az egyes részkérdésekről, különösen, ami az orosz állam működését, területi berendezkedését és az alkotmánybírósági működését illeti. Bár a tanulmányokat inkább az 1993. évi alkotmány barátai írták, de az írásaik nem elvakultak és általában nem apologetikus jellegűek.

Halász Iván*

* Tudományos főmunkatárs, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, 1014 Budapest, Országház u. 30.
E-mail: halasz.ivan@tk.mta.hu.